

Ransmayr, Anna. *Untertanen des Sultans oder des Kaisers. Struktur und Organisationsformen der beiden Wiener griechischen Gemeinden von den Anfängen im 18. Jahrhundert bis 1918*. Wien: V&R unipress GmbH, 2018.

Докторската дисертација на Ана Рансмаер за обете грчки историски заедници во Виена беше преобразена во монографија и издадена веќе во 2018 година, но поминаа години пред да стане достапна за нас. Очигледно авторката го дала својот максимум за покривање на оваа темелна тема, но сепак не можела да оди до крај, и покрај големата поддршка од страна на бројни поединци и институции од Австрија и Грција. Ако не се приберат и обработат навреме, некои скапоцени архиви знаат да исчезнат, но можно е и да бидат ненадејно пронајдени.

По благодарностите доаѓа уводот, кој се чини не бил особено адаптиран за монографија. Функционирањето на обете грчки заедници (османлиски и хабсбуршки поданици) во рамките на хабсбуршката држава претставувало исклучителен предизвик за истражување. Претходната историографска продукција била речиси (само)ограничена во величањето на грчката борба за независност и го игнорирала подоцнежниот развој. Според методата на историската дискурсна анализа на Ахим Ландвер, авторката оформила корпус на архивски материјал произведен од државните служби и

од грчките заедници, кого го проучила темелно, но и издала добар дел од него како втор дел на оваа книга. Се разбира, како „Грк“ во тие времиња можел да биде определен секој православен трговец од Османлиското Царство којшто доаѓал по работа во Хабсбуршкото, а како деловен и образовен јазик го користел грчкиот. Во преднационалните општества често било тешко да се одреди нечија етничка припадност, па синтагмата на Трајан Стојанович „балкански православен трговец“ останува актуелна, иако се јавувале и национални диференцијации, а и генеричкото име „Турчин“ за секој османлиски поданик било во оптек. Следно се дефинира просторот на кој се случувале обработуваните појави, имено Хабсбуршката Монархија, земја од поширок интерес за авангардните историски проучувања во кои припаѓа и книгава. Неопходно било и да се дефинира поимот „заедница“, клучен за оваа студија. Објаснета е и структурата на монографијата, со напомена дека повеќе внимание е посветено на заедницата на Св. Троица, бидејќи архивот на онаа на Св. Георгиј станал достапен доцна, но и не дал толку значаен материјал, или барем таков не пронашла авторката. Исчезнувањето на протоколи од архивот на заедницата на австриските поданици и непосредноста на такви од онаа на османлиските не ја спречиле Рансмаер да го спроведе своето истражување до објективните граници, ниту да пронајде и самата обработи претходно незабележани книги. Празнината донекаде се пополнува со извадоците на Теодор фон Душато и со книгата на Евстратијадис. Се разбира, материјал од интерес пружиле и австриските архиви, делумно дигитализиран, како и оставината на Кутучкас во Друштвото за македонски студии во Солун. Дигитализираните прирачници од Библиотеката на Виена во општинското собрание, како и весниците и легислативните текстови од Австриската национална библиотека, биле исто така корисни. Досегашната литература е концизно обработена во посебно подпоглавје, при што особено се одбележува тенденциозноста и недостапноста на некои постари публикации, иако недостатоци имале и поновите, од објективни и/или субјективни причини. Крајот на уводот е посветен на транслитерацијата, преводот и цитирањето на архивските извори.

Првото поглавје се занимава со историјата на капелата на Св. Георгиј од мировниот договор во Карловиц до патентот за толеранција на кајзерот Јозеф (1699-1781). Токму договорите од Карловиц и Пасаровиц (1718) ја ослободиле трговијата меѓу Хабсбуршкото и Османлиското Царство, по што започнале и соодветните патувања. Првите православни капели во Виена биле оние на османлискиот пратеник Александар Маврокордатос, на влашките принцови Раду и Константин Кантакузин, и на руската амбасада во втората половина на 18. век. Преселбата на десетици илјади Срби на чело со архиепископот Арсениј Трети Чернојевиќ при повлекувањето на хабсбуршката армија ги изменила

приликите. Биле дадени сите верски слободи и оформена карловачката митрополија, во 1848 подигната во де факто автокефална патријаршија. Првиот конфликт околу управата на капелата на Св. Георгиј, со променлива локација, завршил со пресудата на вселенскиот патријарх во полза на српскиот митрополит. Но, со порастот на бројот на грчките трговци во Виена, конфликтот околу финансиската контрола, поставувањето на свештеникот и јазикот на литургијата наскоро се обновил. Интервенцијата на државата во полза на српските привилегии довела до дистанцирање на Грците од капелата на Св. Георгиј и вцрковување во капелата на рускиот амбасадор. Тоа не му одговарало на австрискиот двор, па се правеле напори за помирување меѓу двете партии и нивно обединување во капелата на Св. Георгиј. Дополнителни причини за отргнувањето на оваа капела од српски раце веројатно биле економската корист од трговијата со Османлиското Царство и укинувањето на Пеќката патријаршија, кое ја зајакнало улогата на карловачкиот митрополит доволно за да изнуди негово стратешко ослабување. Привилегиите доделени од Марија Терезија во 1776 целосно ја оправдале заедницата на св. Георгиј, каде се прибирале само османлиските поданици и имала религиозен, економски и етнички карактер. Следи екскурс со паралели меѓу ова братство и заедницата на сефардските Евреи во Виена, сосема во согласност со ограничувањата што си ги поставила авторката.

Управувањето со и организацијата на двете виенски грчки заедници во времето на толеранцијата и сè до воспоставувањето на двојната монархија во 1848 се обработува во второто поглавје. Одделните привилегии од времето на Марија Терезија биле систематизирани, воедначени, но и ограничени со патентите за толеранција на Јозеф Втори. За османлиските трговци во Виена тоа не сменило речиси ништо, но дало основа за формирање на нова, втора грчка заедница во Виена, онаа на австриските поданици. Реформите на католичката црковна организација и финансии спроведени од истиот кајзер исто така немале директно влијание врз некаатолиците во државата, но условиле промени и кај нив. Обновата на привилегиите на заедницата на Св. Георгиј од новиот кајзер ги вовела институциите на одборот и епитропите. Во печатеното издание од наредната 1783 одборот се нарекува „додекада“, каков што бил години наназад, освен непосредно по обновата на привилегиите, кога се состоел од 18 члена. Привилегиите биле просто обновени од наредните кајзери. Меѓународните прилики и австриските интереси условиле голем интерес за стекнување на австриско државјанство во втората половина на 18. век. Во продолжение авторката нужно расправа за еволуцијата на концептот на австриско државјанство и снаоѓањето на османлиските дојденци во тие околности. Се разбира, морале да ги имаат предвид и интересите на Османлиското Царство, кое наметнувало свои ограничувања на дви-

жењето. Примерот на Димитриос Теохаридис не е особено илустративен. Следува подпоглавје за основањето на заедницата на Св. Троица, кое подразбирало и изградба на нова црква во Виена (1786, привилегии во 1787), како и во многу други места, но само во Виена поделбата била на османлиски и австриски поданици. За другите градови во империјата биле карактеристички судири меѓу Грците (и Власите) и Србите, што во Виена не било можно. Во Пешта се развил спор меѓу Грците и Ароманците, кои национално се оствестувале по примерот на Романците, а во Брашов конфликтот бил меѓу членовите и нечленовите на трговската компанија. Уникатното оформување на нова заедница во Виена било природна последица на диференцијацијата меѓу османлиските и австриските поданици, оти немало согласност да се изменат стекнатите привилегии за да се овозможи единство, а не оти се јавила сериозна влашка еманципација. По формирањето во 1786 и воспоставувањето на првата шесторка со звучни презимиња, прво ја договориле црквата на св. Јакоб, но, не можејќи да ја приспособат според од државата наметнатите ограничувања, на крајот се решиле за куќата на Штокхамер на Стариот месен пазар, прекупувајќи ја од Катарина фон Жефарович. Рансмаер поедноставува кога го прикажува Христофор Жефарович како српски сликар. Привилегиите за новата заедница од 1787 биле речиси пресликани од оние на старата, но со две главни достигнувања, имено пастирот да биде од Османлиското Царство, поточно „Архипелагот“, и да не биде потчинет на српскиот митрополит, туку само потврден од него. Допуштена била камбанарија на покривот на црквата, но не и влез од улицата. Со обновата на привилегиите во 1796 биле целосно отстранети претензиите на карловачкиот митрополит за контрола врз оваа заедница. Иако деталите не се јасни, со Георг Јохан фон Карајан во главна улога, и заедницата на османлиските поданици се здобила со црква. Наредните години, покрај општата правна консолидација, ги донеле и вообичаените за вакви институции финансиски спорови. Во тој контекст за првпат во книгата се спомнува како член еден битолски Ароманец, Никола Жоли, кој подоцна се вратил назад. Во постапката за донесување на статут (првиот на Јохан Дарвар во 1801), браќата Дарвар и мнозинството членови се судриле околу вклучувањето на грчкото училиште во него. Училиштето профункционираше веќе во 1801, но добило дозвола дури во 1804, а се соочувало со проблеми во нормалната работа дури и во 1816. Новиот статут на Пачаци (моја етимологија) бил оспоруван од Дарваровци, па по години одлагање, Јохан Дарвар изработил нов, од 150 страници, во кој, покрај училиштето за кое бил особено заинтересиран, доминирале неговите космополитизам и ароганција. Истиот не бил усвоен, но по неколку години се чини дека постоело барем формално единство на заедницата, веројатно под стариот статут. По краткиот осврт на спорот околу

управувањето со заедницата на Св. Георгиј во 1812, се претставува изданието на привилегиите за Св. Троица во 1822 на четири јазици и три писма, иако документацијата била водена само на грчки и германски. Во 1834 била додадена на заедницата на Св. Георгиј насушната привилегија, иако османлиски поданици, куќата во која се наоѓала нивната црква да биде на нивно име, како и да можат да примаат донации и легати. Потоа до 1918 привилегиите за двете заедници останале неизменети. Што се однесува до погребувањето, уште од 1781 нивните членови се погребувале на гробиштата „Санкт Марк“, но дури во 1837 двете заедници здружено откупиле голема специјализирана парцела.

Во третото поглавје се разгледуваат обете заедници во периодот од револуцијата во 1848 до 1918. Уште од времето на Франц Јозеф, либералните тенденции довеле до проширување на привилегиите на разните некаатолички заедници низ хабсбуршките земји, како и до нивно приближување и соработка во остварувањето на заедничките и одделните интереси, додека односите меѓу разните православни групи не биле секогаш најдобри. Особено интересни и со право нагласени се блиските односи со сефардските Евреи и со старокатолиците. По издигнувањето на карловачката митрополија во патријаршија, Србите се охрабриле да се организираат и основаат свои институции, но црква успеале да изградат дури триесетина години подоцна, а заедницата на Св. Троица не била многу кооперативна во меѓувреме. Истата во 1861 усвоила деловник за работа, кого Рансмаер детално го прикажува и на крајот заклучува дека не можел да биде реакција на српската еманципација, оти не содржел никаква дефиниција на заедницата. Намалувањето на членството со оглед на промените во условите за трговија и на асимилацијата во австриското општество донело тешкотии и барало прилагодувања. Откако во 1893 била изградена и профункционираше српската црква во Виена, станало неопходно да се разграничат трите православни заедници во градот и да водат одделни протоколи. Било одлучено оние од словенско потекло да припаѓаат на српската, турските поданици (Грци, Власи, Албанци) на онаа на Св. Георгиј, а сите останати (и Романците!) на заедницата на Св. Троица. Во овој период поделбата на царството на два дела условило формирање на посебна митрополија на Черновиц за Цислитанија во 1873, а по десет години, и покрај противењата, подредување на двете виенски заедници на неа. Се јавил проблем и со предлогот за вклучување на српските верници од Грац во заедницата на Св. Троица. Заради почувствуваната романска напаст, следеле ново издание на привилегиите и нов статут, со кои заедницата на Св. Троица јасно се дефинирала и етнички, имено како заедница исклучиво на Грци и „Македоновласи“, иако за кратко тоа значело дека од членството се исклучуваат и грчките државјани. На почетокот на 20. век се развила идејата за оформување на романска заедница и изградба на со-

одветна црква, како порано со српската. Финансиските проблеми биле неизбежни, па се продолжило со настојување за проширено функционирање во рамките на заедницата на Св. Троица, но статуското останало и по крајот на Првата светска војна, до Првата Република. Членови на прочуената фамилија Думба биле на раководни позиции во обете заедници, Никола дури и истовремено, што може да се смета како некаква тенденција за обединување, во услови кога првата речиси ја изгубила смислата на постоење. Еден инцестуозен брак благословен од свештеникот на заедницата на Св. Георгиј и еден погреб извршен од истиот создале напнатост меѓу двете заедници на почетокот на векот. Во тоа време бил изработен и првиот статут на заедницата на Св. Георгиј, речиси копија на оној на Св. Троица. Членството се задржувало и по стекнувањето на австриско државјанство. И покрај разните обиди, односите меѓу двете заедници не биле решени ниту по војната. Заедницата на Св. Георгиј останала до 1944 формално подредена на романската митрополија на Черновиц (денес во Украина), а она на Св. Троица станала дел од централноевропската митрополија на Вселенската Патријаршија, под раководство на Германос Каравангелис.

Четвртото поглавје го истражува бројното и просторното присуство на Грците во Виена. Методолошките тешкотии се разбирливи, а изворите почнуваат од 1766/7, кога бил направен попис на турски државјани. Тој сè уште не е целосно објавен, а различни автори во минатото различно го користеле. Регистарот од 1808 бил откриен од авторката во архивот на заедницата на Св. Георгиј. Пописните податоци и од нив изведените документи имале ограничено значење, како и списоците на трговци. Шпекулативната дејност на голем број такви во периодот 1811-1819 се обработува одделно, што можеби не било потребно, како и наведувањето на примерите за пропаѓање Фон Карајан и Пачаци (моја етимологија). Спротивни примери биле куќите Ротшилд, Арнштајн и Ескелес, и Сина, но впечатлив бил и подемот на фамилијата Курти, заедно со сватовите Думба, се разбира, со активност и водечки позиции и во грчката заедница. Падот на трговијата со Османлиското Царство почнувајќи од 1860 имал и демографски последици. Интересен извор се и матичните книги на обете заедници, а авторката дава корисна табела со бројот на крштевања, венчавања и умирања по години. И другите корисни служат само за приближно определување на грчката популација во Виена, многу помала од онаа во Унгарија. Не е лесно да се изведат заклучоци со висока веројатност од ограничениот материјал, но може да се прифати дека во времето на процутот, Грците сочинувале околу еден процент од вкупното население на Виена во сидините. Што се однесува до просторното присуство, јасно е дека од почетокот се концентрирале и до крајот останале најбројни во Стариот месен пазар, локација сосема соодветна за

нивните потреби. Прво морале да изнајмуваат соби и објекти, но подоцна сè повеќе купувале недвижности. Интересна е авантурата на семејството Сина во тој бизнис, како и случајот со посредништвото на Георг Јохан фон Карајан за купување на зградата за капелата на заедницата на Св. Георгиј. Инвестирањето во недвижности го осигурувало капиталот особено во нестабилни времиња. Во соодветните списоци се наоѓаат и резиденти со потекло од Битола и регионот во Виена на почетокот на 19. век (1808, 1818 и 1859, со препознатливите Никаруши, Иконому, Џуметику, Цали, Папазоглу, Бишта, Ничота и Ромби, иако се можни заблуди). На крајот на ова поглавје станува збор за двете цркви, можеби премногу детално, и за грчките кафетани (особено „Кај белиот вол“), кои биле во центарот на вниманието на виенската полиција.

Последното, петто поглавје ги испитува идентитетот и самосвеста на двете грчки заедници во Виена. Најпрво се разгледува меѓусостојбата на двојното подаништво на заедницата на Св. Георгиј, како и негувањето на лојалноста на онаа на Св. Троица кон Хабсбуршкиот трон. Заедно со постепено издигнување на германскиот јазик во документацијата, воведувањето на четворогласието прво во Виена претставува доказ за интеграцијата во австриското општество и за независноста од Вселенската Патријаршија. Односите со новоформираните балкански држави се тема на наредното подпоглавје. Симпатиите кон Грција и нејзината борба за слобода биле особено силни кај членовите на заедницата на Св. Георгиј, додека оние на заедницата на Св. Троица се противеле на револуционерното вриење и во Хабсбуршката и во Османлиската Монархија. Се разбира, по формирањето на втората заедница следел бран на добротворства од страна на истакнатите и богати Грци во Виена и пошироко, иако претходно трговијата страдала. Еден охриѓанец по потекло, но роден во Виена, Михаил Потлис (Ботлев), станал Отнов министер за правда, а потоа се вратил назад. На некои личности, како на пр. Никола Думба, им била укажувана чест и од Романија, Србија и/или Османлиската Империја. Приврзаноста кон одредена држава, па и стекнувањето на државјанство биле секогаш поврзани со политичките промени, пропагандите и трговските интереси. Второто подпоглавје не е особено успешно. Покрај елементарната разлика во механизмите на инклузија и ексклузија кај двете заедници, тука се истакнуваат примерите на некои успешни поединци и семејства со длабок австриски идентитет и грчка самосвест, а се разгледува и професионалната флексибилност. Најинтересна тука е „случај-студијата“ за семејството Курти, но сепак останува нејасно дали се од истата москополска фамилија со истоимените од Крушево и Битола. Како и да е, Битола била дел од нивната трговска мрежа, а прва сопруга на Михаил Константин Курти била Марија Н. Лала, но Рансмаер не можела да дојде до тој податок. Не е точно дека нивните стипен-

дии и легати биле наменети исклучиво за корисници во Виена, оти постојат докази дека сиромашните во битолското село Магарево биле помагани од камата на банкарски влог на Димитар К. Курти, подоцна удвоен од страна на неговата снаа за брат по потекло токму оттаму. Последното подпоглавје е посветено на учените Грци, кои најчесто биле среќно вработени во заедниците, а не нивни членови, па имале и слобода за пореволюционерно расположение од бизнисмените. Рансмаер правилно забележува дека не се дозволувало наметнување од надворешни црковни центри преку клириците вработени од Грците во Виена.

По урамнотежениот заклучок доаѓа редот на изданието на триесет и девет избрани значајни документи за обете заедници, со соодветно објаснување на почетокот. Следат кратенките, листа на сликите, картите, табелите и дијаграмите, потоа архивските извори и литературата што биле користени, и многу краток англиски апстракт. На крајот на книгава е показателот

на лични имиња, а на месни, за жал, нема. Книгава претставува мошне значаен придонес во разбирањето на внатрешното уредување и функционирањето на двете грчки заедници во Виена, нешто што долго време било дезидератум. Истовремено, таа поставува основа за разни понатамошни специјални проучувања, вклучувајќи ги и оние на силните врски меѓу велеградот Виена и релативно малите епирски, македонски и тесалиски населби од кои повлекувала луѓе и стоки. Но слабиот интерес за оваа проблематика кај нас очигледно не се должи ниту на достапноста на изворите, ниту на непостоењето на темелна литература, ниту на туѓите национализми прелеани на хартија. Причините мора да се истите со оние за апсурдното доцнење во обработката на значајни архивски фондови со кои располагаме. Останува да видиме дали глобалниот тренд на дигитализација ќе има доволно сила за да ги однесе тврдокорните умствени и физички препреки во неповрат.

Јовица Гроздановски

